

ГРАФИТИТЕ – ЕЛЕМЕНТИ ОТ ВИЗИЯТА НА СЪВРЕМЕННИЯ ГРАД

Ивелина Савова

(Ивелина Савова, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”,
Шумен 9712, ул. „Университетска” 115)

1. Графитите – нерегламентираните надписи и рисунки на обществени места – са социокултурен феномен със своя история и съвременна идентичност. Те са вид субкултурна проява, свързана с дейността на определени индивиди и групи, и винаги се реализират като контрапункт на официалната култура. Графитите рушат норми и забрани и съществуват благодарение на толерантността на обществото към свободата на изразяването, от друга страна благодарение на безразличието и безнадеждността на борбата с тях, благодарение на безпаричието и невъзможността поради това да се овладее неприемливото надраскване на градските пространства.

Графитите са неделима част от съвременната урбанистична среда, но историята им се простира далеч назад във времето. По същество графити са скалните рисунки, оставени от праисторическия човек в пещерите (такива има например в пещерата “Магура” край Белоградчик), частните надписи и фигури по древните руини в Египет, в катакомбите и по форумите на класическия Рим, в древния Помпей, които археологията и епиграфиката систематизират и проучват.

В съвременната епоха в традиционния си вид графитите също са непретенциозни, набързо изработени на публични места изображения и надписи със социален, личен, спортен, любовен, сексуален и пр. характер. Те настойчиво привличат вниманието върху себе си през 60-те г. на XX в. и особено в началото на 70-те г., когато се отбелязва някаква “графитна треска”, някаква ескалираща еуфория към графитопроизводство. Тази забележима творческа енергия се свързва с младежките субкултурни движения и музикални течения по това време в САЩ (пънк, рап, хип-хоп). Графитите стават част от хип-хоп-културата, очертават свое течение в нея и развиват специфичен изобразителен стил¹.

Като елемент от хип-хоп-направлението графитите се приемат като визуална интерпретация на рап-музиката. Неформалните улични младежки

¹ Редица младежи, които пишат за графитите в Интернет, редица журналисти, а и по-млади изследователи неоснователно свързват произхода на уличните графитни творения с Америка и с времето около 70-те г. на XX век. Те се позовават може би само на личната си осведоменост и пренебрегват сведенията на археологията и епиграфиката. Трябва да се отчита също, че и в съвременността графити е имало преди рапа и пънка, и то на много места извън САЩ. В този смисъл съвременните графити не трябва да се свързват единствено с хип-хоп-културата. С нея е свързано само тяхното взривно нарастване в ново време.

сдружения постепенно установяват определени графични изображения като свои специфични опознавателни знаци и ги използват, за да маркират територии. Всяка удобна повърхност в градските райони бива атакувана и ошарена с множество графити. С времето съществено се променя техниката на оформяне на графитите. От прости творения от няколко знака, направени набързо, авторите минават към все по-сложни изпълнения, докато се стигне до уникални многоцветни фигури, композиции и надписи със сложно преплетени букви и фантазна орнаментика. Все по-отчетливо започва да се изявява фигурата на автора на графити. От неизвестен уличен хлапак той става майстор, дизайнер на графити, артист със свое име, който дори подписва творбите си. Днес са известни имената на редица графитисти. След 1980 г. мнозина от тях започват да излагат творбите си в галерии, а някои откриват и собствени студия за графитен дизайн (интериорен и екстериорен). Започват и дебати за това, дали графити-продукцията трябва да бъде приета като част от изобразителното изкуство. В този си авторски и определено дизайнерски вид тя, разбира се, вече не е непретенциозно улично творение, а специфично графити-изкуство със свой творчески периметър и своя аудитория². Графити-изкуството постепенно се легализира и получава официални изяви – организират се срещи и форуми на създатели на графити, на някои автори се възлагат официални поръчки за “естетическо освежаване” на градските пространства, за изготвяне на тематични пана, за стенописване на дискотеки и клубове. Интернет предоставя неограничените си възможности за изява на графити-артистите и за разпространение на техните творби.

От САЩ хип-хоп-графитите прекрачват (като явление) в много страни. В Интернет днес действат хиляди графити-сайтове, които публикуват фотоси на графити от различни места по света. Българските графитисти също са повлияни от хип-хоп-стила. Свободната енциклопедия Уикипедия публикува снимки на хип-хоп-графити от България, предлага и архив с работи на български графити-артисти, в който има и списък с имена на автори. У нас излезе и първата българска графити-книга, събрала работите на графитиста с псевдоним *Nast*, рисувани в периода 1995 – 2007 г.³

В съвременните ни дни графити-продукцията като че ли се йерархизира. От една страна, се развива едно елитарно ниво, на което работят творци в истинския смисъл на думата – графити-артисти, които създават изкуство *par excellence*. Тяхната дейност не се извършва тайно и нощем, най-малкото защото рисуваческата техника е твърде сложна и за “изографисването” на някои произведения понякога е необходимо повече време. Тези артисти именно са хората, чиито имена стават известни, които

² Вж. и Б. Димиев. “Графити” като феномен на масовата култура (между “вандализма” и “изкуството”). – Проблеми на изкуството, 2006, кн. 3.

³ *Napalm Graffiti. Nast* (Станислав Тодоров) – автор. София: Списание “Едно”, 2007.

участват в изложби и конкурси, получават официални поръчки, издават фотоси с творбите си. От друга страна, има и второ, “масово” ниво, на което се работи традиционно – анонимни автори драскат набързо, обикновено по тъмно и тайно, като следват класическите изразни техники на жанра, свеждащи се до непретенциозно шрихиране на рисунките и спонтанно изпълнение на надписите. В най-добрия случай авторите рисуват с шаблон по-сложните изображения. Последното свежда графити-изкуството до своеобразна графити-конфекция.

В България за съвременните графити липсват данни извън обхвата на индивидуалната памет на хората от последните три-четири поколения. Спомените на по-старото поколение говорят, че и в епохата преди 9.IX.1944 г., и във времето на социалистическа България е имало графити с политическо съдържание, както и такива с по-“безопасна” тематика. Политическите графити са били “про” и “анти”, но трайно са оставали да съществуват графитите “про” съответния режим, докато графитите “анти” веднага след появата им са били заличавани от властите. Ученическите години на днешното средно поколение носят спомена за битуването тогава (60-те, 70-те г.) на разнообразни графитни послания. Помним, че те се подвизаваха на чиновите в училище, на пейките в парка, по дървета, стени, врати, огради, в обществените тоалетни. Обичайна гледка беше някой да увековечи името си, издълбавайки го с ножче върху кората на дърво или изписвайки го на градската пейка. Постоянни теми бяха също оповестяването на футболни пристрастия (“Само Волон!”, “Долу ЦСКА!”) и издаването на “сърдечни” симпатии (тип “Румен + Светла = Вечна любов”). Момчетата трепетно изписваха по оградите имената на екранните си любимци (графити като “Ален Делон”, “Гойко Митич”, “Емил Димитров”), момчетата отдаваха предпочитание на имената на футболните си кумири и на любимите си индиански вождове, каубои и други герои от книгите и киното (тип “Гунди”, “Гаринча”, “Винету”, “Зоро”).

И все пак уличните надписи от времето на социализма приличат на капка в морето в сравнение с графитоманията, която се вихри в днешно време. Новите социални условия в страната са съпроводени с бум и в графитната продукция. Днес градският пейзаж е трайно замърсен с графити от всякакъв вид и форма, разточително изпълнени във всевъзможни цветове. А съдържанието им по тематика далеч надхвърля водещите теми на старите си посестрими. Характерно е например, че съвременните графити са много повече социално ангажирани. Бедността, цените, военните конфликти по света, малцинствените проблеми, екологичните проблеми, емиграцията, дори съдбата на кирилицата влизат осезаемо в тематичния репертоар на уличните писачи. В графитите вече има и много повече политика. Политическите кипежи и пристрастия в обществения живот намират адекватен по сила израз и по стените. И понеже никоя власт не си позволява да чисти нелицеприятните за нея улични писания, графитите остават да съществуват продължително време, натрупват се,

застъпват се един друг в многопластови палимпсести, отразявайки цветната палитра на българския политически живот. От друга страна, в съвременните графити има повече агресивност и липса на търпимост в сравнение с предишните. Днес по стените се изливат огромни заряди отрицателна енергия, остро се изразява социално недоволство, личен протест или просто антипатия към хора, събития, явления. Нетърпимостта е на всякаква основа – политическа, етническа, спортна, сексуална. Днес неприемането на Другия не се изразява просто с “долу”, а направо със “смърт” или “на сапун”. Друга отличителна характеристика е, че новите графити много повече проявяват липса на етически задръжки. Неприличните думи и рисунки сякаш са напуснали обичайните си обиталища в обществените тоалетни и са плъзнали по улиците. Физиологичните отделителни дейности и сексуалността вече не са табуирани теми и говоренето за тях в графитите е доведено до такива крайности, че някогашните графити се струват на човека невинни девици с бели корделки.

Като елемент от визията на съвременния град графитите естествено влизат в полезрението и на науката. Те предлагат атрактивни изследователски проблеми на редица научни области – социология, психология, етнология, културология, фолклористика, педагогика, лингвистика, както и на редица интердисциплинарни направления (социална психология, педагогическа психология, социолингвистика, психолингвистика). Българските изследвания върху графитите датират от началото на 90-те години. Графитните форми се третират по проблеми като цялостна група или се избира някаква обособена част от тях – графити от конкретно населено място, от определена символна постройка, политически графити, графити знаци и пр. Върху графитите са писали например Д. Варзоновцев, К. Рангочев, О. Тунчева, Р. Иванова, М. Иванова, П. Христов, Р. Шопов, С. Вълкова, Т. Ярулина-Тодорова, Л. Кръстев, М. Мизов, Б. Димиев⁴.

2. По своето разпространение и изпълнение графитите битуват като забележима част от неформалната градска култура.

⁴ Вж. напр. *К. Рангочев, О. Тунчева. Графити – опит за анализ. – Български фолклор, 1994, кн. 4; Р. Иванова. “Всички жаби са зелени, само наша е червена” – графитите върху Паметника на съветската армия и Мавзолея. – Българска етнология, 1995, кн. 1; М. Иванова. Графитите като “медия”. – Български фолклор, 1997, кн. 5-6; Научните и всекидневните схващания за съвременните български графити. – Български фолклор, 1998, кн. 4; Съвременните български графити-знаци. – Проблеми на изкуството, 2001, кн. 1; Л. Кръстев. Феноменът графити – психолого-педагогически аспекти. – Педагогика, 2003, кн. 8; М. Мизов. Мистериите на политическите графити. София: Авангард Прима, 2005; Р. Шопов, С. Вълкова. Graffiti War. – В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 5. Езикът и социалните контакти. София: Международно социолингвистическо дружество, 1996; Б. Димиев. Цит. съч.*

Графитните форми се появяват на всевъзможни публични места, като особено интензивно е струпането им в централните градски райони, както и на други места, където се събират или преминават много хора. Разполагат се върху всяка подходяща за писане и рисуване плоскост – по стените на обществени и жилищни сгради, по огради и врати, по тротоарите, по билдбордове, указателни табели и пътни знаци, по пейки, дървета, стълбове, по автобусни заслони и телефонни кабинни, по контейнери за смет, по фургони, по електроразпределителни кутии, по паметници и паметни плочи. Графити се появяват и във “вътрешни” пространства – по вътрешните стени на сградите, в асансьорните кабинни, в тоалетните, върху всевъзможни предмети от обзавеждането – чинове, маси, столове, радиатори, стълбищни парапети, первази на прозорци, а също тъй по стените и седалките във влакове и автобуси и т. н. Графитните продукти много често съжителстват един с друг върху една и съща повърхност, като понякога се застъпват и дори са трудно разграничими. Типично разположение на графитите в градската среда показват снимките в приложението.

Повърхностите, върху които се полагат графитите, са най-разнообразни. Работи се върху камък, тухла, циментови изделия, мазилка, керамични плочки, метал, дърво, пластмаса, плексиглас, гетинакс, кожени изделия, стъкло. Тези материали са сравнително устойчиви и изображенията върху тях се запазват по-трайно. Това ги прави предпочитани например пред работа върху хартия. Изрично трябва да се отбележи, че надписите и изображенията върху хартия не са графити, а се обозначават като бележки или плакати (каквито носят прикрепени към дървени дръжки например стачниците по време на митинг).

Средствата, с които се изработват графитите, са спрей за рисуване, боя, маркер, флумастер, химикал, молив, тебешир, въглен, остър предмет. Видът на използваните средства зависи от повърхността, върху която се нанасят изображенията, от големината им, от мястото, където се работи (напр. върху външна стена или върху училищен чин), а в крайна сметка и от това, което имат под ръка в момента създателите. Спреят е много удобен за работа и лесно се поема от всякаква повърхност. Той е основно средство за изпълнение на всички външни от сградите графити. Освен това големите по обем форми могат да се направят само със спрей или с боя (а не с химикал например). Боята също се нанася лесно, ако е подходящо опакована (напр. в тубички с пулверизатор). По-малки рисунки и надписи върху гладка повърхност могат да се правят и с маркер или флумастер. Химикал и молив по-рядко се използват в градски условия, но все пак употребата им не се изключва. Тебеширът е възможно, но неpreferred средство, защото лесно се изтрива. Най-рядко използваното пишещо средство е въгленът. Той, подобно на тебешира, също е нетраен. Средство за изработване на графити са и различни остри предмети, чието естество може само да се предполага (нож, гвоздей, ключ, отвертка, метална пръчка, заострена част

на пълнител за химикал и под.). С тези предмети въпросният надпис или рисунка се издълбава или се изстъргва върху носителя.

За изработване на графити във вътрешността на сгради почти не се използва спрей или боя (освен ако сградата е необитаема) и това е една от очебийните разлики с “външните” графити. Основно се употребяват стандартни пишещи средства – маркер, флумастер, химикал, молив, и понякога остри предмети. За работа върху кожена повърхност (напр. по седалките в автобуси, влакове, заведения) най-удобно средство е маркерът или флумастерът. Такива инструменти, заедно с химикал и молив, са основните за писане и върху изкуственото покритие на вътрешните стени на влаковете, върху плотовете на новите чинове и маси в учебните стаи, върху керамичните работни плотове в лабораториите и т. н.

Цветовото изпълнение на графитите е невероятно бързо. Срещат се всички цветове, които човек може да си помисли, и то в по няколко нюанса всеки. Декорацията на графитите е в черно, червено, синьо, зелено, бяло, жълто, оранжево, кафяво, лилаво, розово, сиво, сребристо, като най-чест е черният цвят, следван от червения, синия и зеления. Най-ярки в цветово отношение са графитите, изпълнени със спрей. Спреят очертава плътна, добре оформена линия, дава възможност за постигане на по-цялостен, триизмерен визуален ефект. От боите най-често се използва бяла, а химикалите са ограничени до син, черен и червен. Бели графити се създават също и с тебешир.

Графитите се оформят едноцветно или многоцветно. Едноцветни обикновено са надписите, но това не е закон, особено в многосъставните графити. Например в графита под номер 1 в приложението основната част *Gangstarr* е в червено, а инициалите *G.U.R.U.* в синьо. Ограждащата назъбена линия е в синьо, като контурът в долната половина е повторен и с червен цвят. С бяла боя върху червен тухлен фон е изпълнен графитът от пример 3, с черно – надписът от пример 10, с черно върху жълт фон – надписът върху десния контейнер от пример 4. Едноцветни често са и рисунки, напр. в черно е декориран графитът от пример 5, в синьо – лицето от пример 6, в бяло върху син фон е рисунката върху левия контейнер от пример 4. Многоцветните графити представляват комбинации от два, три и повече цвята. От двуцветните най-предпочитаните комбинации са червено и черно и червено и синьо. Например графитът от фотос номер 2 е червено-син, като контурите и орнаментите на фигурата са в червено, а вътрешното запълване – в синьо. Синият цвят не е полаган плътно, така че вътрешните части са наполовина светли – с естествения пясъчножълт цвят на каменната стена. Графитът от фотос 7 е също двуцветен – надписът е в черно, а знакът на анархистите (вписана в кръг буква А) – в червено. От единичните графити най-многоцветни са големите пана, които могат да се видят на много места в градовете. Техниката на изпълнение е подходящо цветно запълване (плътно или със светлосенки) на контурираните елементи на рисунката и тъкмо тук цветовото разнообразие и комбинациите на багри са

наистина впечатляващи. Друг тип многоцветие показват повърхностите, събрали върху себе си множество отделни графити. Тези графити обикновено са изпълнени в различни цветове, а и всеки от тях може да бъде многоцветен сам по себе си. Така цялата повърхност получава вид на цветна палитра, която пълни очите с уникална комбинация от ярки и жизнерадостни или пастелни и унили цветове. Например фрагментът, уловен на фотос 12, показва елементи в черно, лилаво, розово, оранжево, жълто, кафяво. Общият изглед на паметника, от който е този фрагмент, е още по-богат в цветово отношение. Масщабната композиция от централен постамент с основна скулптурна фигура и отделни скулптури и барелефи наоколо е цялата “ографитена” по всички достъпни части в неопикуема амалгама от краски.

Употребата на цветовете в повечето случаи е произволна – според това, какво предпочита или има на разположение графитистът. В други случаи обаче определено се открива цетова символика. При политическите графити например надписите в подкрепа на определена политическа сила се декорират в характерните партийни цветове. Съответно унищожаването на “противниковия” надпис се прави с алтернативен цвят – надпис “БСП” се задрасква със синя черта, а надпис “СДС” – с червена. Винаги с черен цвят се изписват надписите на националистическия Български национален съюз (БНС), както и символът на партията – Y-образен елемент с две по-ниски прави черти от двете страни (вж. пример 10). С черен цвят се рисуват и неофашистките и скинарските знаци – правата или съответно леко наклонена вляво или вдясно свастика. Знакът на анархистите, обратно, винаги се рисува с червен цвят. С черно се изписва и дяволският знак – хексаграмата и трите цифри 6. Спортните пристрастия също се изразяват, като се използват клубните цветове на отборите. Така надписите “Само Левски!”, “Само ЦСКА!” се изпълняват съответно в синьо и червено. Като предизвикателство към противниковата агитка се оценява обратното цетово изпълнение, напр. надпис “ЦСКА”, оформен със син цвят.

Във връзка с разпространението на графитите е нужно да се отбележи още нещо. Едни графити се появяват на места със свободен достъп – във всякакви външни и вътрешни пространства в града; с оглед на това техните автори са неопределен контингент – група с неясни очертания. Такива графити могат да се нарекат всеобщи или “градски”. Други графити се появяват в учреждения с ограничен достъп (училища, университети, казарми, затвори, предприятия) и техните автори са обособена и добре очертана група – това са хората, свързани с даденото учреждение (ученици, студенти, войници, затворници, работници в предприятието). Макар отделните индивиди – автори на графити в тези сгради – да остават неизвестни, те все пак се идентифицират с принадлежността си към конкретна група, запазваща се устойчива за определен период. Например за графитите в сградата на дадено училище е логично да се предположи, че са дело на ученици от училището (освен ако не допуснем, че учители също

драскат). Графитите, които са относително обособени по мястото си на поява и по възможните автори, могат да се нарекат “учрежденски”. Те се разграничават според вида на учреждението на училищни, университетски, казармени, затворнически, заводски и пр. Такъв вид графити без съмнение са ценен материал, който “говори” много за социалната общност, която ги е създала⁵.

3. Спецификата на графитите като изразни форми се свързва с тяхната неофициалност, нерегламентираност, нелегалност, анонимност, младежки характер, ситуационна обусловеност, актуалност, кратковременност, с характера им на душевен отдушник и средство за себеизява и себеутвърждаване на авторите.

Графитите са творения, появяващи се естествено и непринудено във връзка с някаква интенция за изява, и техният *неофициален характер* е първата им отличителна черта. Те са неинституционализирани изразни форми – зад тях не стои никоя официална институция, никаква властова или обществена структура не инспирира публично появата им или поне не поема отговорността за това. Графитите се реализират като неформална, на ежедневен ниво личностна или групова проява. Те могат да третират персонални или обществено значими теми, но всичко става през призмата на индивидуалния импулс и воля на създателите. Дори когато се касае за политически графити, обслужващи интересите на една или друга партийна формация, в типичния случай те са свободно дело на предани на съответната идея индивиди. Не е тайна, разбира се, че партийни централи, особено по време на важни кампании, изпращат свои “летящи отряди” да работят със спрейове нощем по градските улици. Но дейността на тези групи е също неофициална и минава “по сметката” на авторите на действително недирижираните политически графити. Все пак в глобален план не този вид прояви са определящи. Графитната продукция като цяло е спонтанна, неформална и институционално неангажирана.

Втора характеристика на графитите е тяхната *нерегламентираност*. Те са категорично забранени с общинските наредби за обществения ред. Например в “Наредба № 1 за поддържане и опазване на обществения ред в Община Шумен” се казва: “Чл. 1. Забранява се: а) ...; ...; ж) Писането и драскането на думи, текстове и знаци по фасадите на сгради, паметници, огради, обществени тоалетни, коридори, подлези и др.” (вж. www.shumen.bg/index.html). Макар думата графити да не фигурира в документа специално, смисълът на забранителния текст е пределно ясен. А подобна формулировка има в аналогичните наредби и на другите общински съвети в страната. Нарушаването на забраните естествено е свързано със санкции за нарушителите. В някои страни писането и рисуването по

⁵ Графитите в учрежденията с неограничен достъп на граждани (община, поща, поликлиника, данъчна служба и др.) са от първата отбелязана група (“градски” графити).

стените са законово определени като вандализъм и са известни случаи на съдебно преследване на нарушителите. У нас за деянието не се предвижда наказателна отговорност. Санкции има, но те са символични – глоба, задържане в полицията, евентуално някой и друг шамар, както споделя в интервю графитистът Nast за ранните си години като райтър. Определено място има и общественото порицание. Авторите рискуват, ако бъдат забелязани, да получат гласно изразено неодобрение от граждани, понякога присмех. Наказания като забележка или мъмрене, включително и писмени, получават ученици или студенти, заловени на “местопрестъплението”, а за войници например това може да е някакъв вид “непоряд” или лишаване от градска отпуска. Тези санкции, разбира се, ни най-малко не ограничават безконтролното драскане на всевъзможни места.

Непосредствено свързан с нерегламентираността е *нелегалният характер* на непрофесионалното графитно творчество. Авторите всячески се стремят да останат незабелязани от институционално овластените лица. Те работят тайно – нощем, под знака на тъмнината, или, ако мястото предлага достатъчно усамотение и прикритие, и денем, но винаги неявно, скрито, с постоянно внимание към околния “пейзаж” и с готовност за бягство или за прикриване на работата зад невинни занимания. През нощта се драска удобно в откритите райони. Има места обаче, на които не може да се пише нощем (напр. в обществени сгради), както и места, които и денем предлагат подходящи условия (напр. тоалетни, закътани части в парковете, по-слабо населени улици и райони, обекти по магистралите). Съвсем удобно е например за човека, седнал на пейка в парка, да надраска нещо върху нея въпреки преминаващите хора. В училище или университета удобно се пише по чиновите и банките дори по време на час. Естествено графити най-свободно се творят в самота, когато нищо не смущава работата на автора. Тайното създаване на графитите понякога има и конкретни личностни морални основания. Някои автори изпитват неудобство, че правят нещо, което не е разрешено, по-скоро се притесняват за впечатлението, което ще оставят у по-възрастните, у родителите си, у учителите, ако бъдат заловени. Затова, за да не ги помислят другите за невъзпитани и за да не променят отношението си към тях, те пишат по стените, но предпочитат да го правят тайно.

По-нататък идва *анонимният характер* на графитите. Графитните продукти типично се създават от неизвестен автор и това в редица случаи се посочва в самата дефиниция на обекта. Действително, създателите на графити оставят своите произведения на множество места, но те самите остават скрити за широката публика. По-важно е в случая като че ли какво се създава, а не кой го създава. Анонимността в редица отношения може да обясни крайностите, които някои автори на графити си позволяват – крайности в деструктивността, в агресивността, в пренебрегването на човешките морални норми. Анонимността освобождава авторите не само от страха от санкции, но и от страха да не накърнят приемливия си образ в

очите на околните. Разбира се, в редица случаи самият графит може да издава някои личностни характеристики на автора – да съдържа име или псевдоним, да разкрива предпочитанията му към музикален състав, спортен тим, политическа сила, да маркира принадлежността му към възрастова група, към субкултурна група (скинари, пънкери, рокери и т. н.), по почерка или по нещо в съдържанието да прави автора опознаваем за хора от близкото му обкръжение. Тези неща са естествени – всеки знаков продукт носи в себе си нещо от образа на създателя си. От друга страна, ако авторът създава графити пред погледа на други хора – членове на групата, съученици, минаващи граждани – той, разбира се, не е анонимен за тях. При разсъжденията върху анонимността на графитите се говори понякога за “планирана анонимност” (напр. у М. Иванова), за анонимност на различни нива – че графитите са анонимни за тези, за които трябва да са анонимни, а за други са частично анонимни или дори изцяло неанонимни. В този аспект на мислене може още по-дълбоко да се навлиза, но така или иначе, когато графитът се възприема като готов продукт, отделен от своя създател, той е анонимно произведение и това е, което всъщност има значение.

На следващо място трябва да се посочи спецификата на графитите като *предимно младежка изява*. Младежният характер на непрофесионалните улични творения се посочва като една от най-важните им особености от почти всички изследователи. Все пак авторството на графитите не може да бъде ограничено само до хора от младото поколение. Показателни са цитираните от изследователите случаи, когато в момент на драскане по стените са залавяни хора на почтена възраст и дори със завидно обществено положение (като споделената от Р. Иванова история за щатския конгресмен, уловен от охранителните камери да шари нощем със спрей централата на своя опонент и осъден на 30 часа общественополезен труд в полза на почистването на града от графити). Съдържанието на редица графити също говори, че те не са дело на младежи. Например графитът “По-добре стар и червен, отколкото млад и син”, видян в центъра на София в ранните години на посттоталитарните промени (цит. по М. Мизов), определено принадлежи на човек от възрастното поколение и това е безусловно за всички, които са наясно със ситуацията около българския демократичен преход. Освен това типът графити, каквото са политическите, в обичайни ситуации определено насочва към създатели с оформени и съзнателни политически настроения. Младежите, особено в тийнейджърска възраст, по правило не се интересуват от политика, а и младото поколение като цяло е като че ли аполитично (освен спрямо някои по-агресивни политически течения като национализъм, неофашизъм, анархизъм). В този смисъл е по-вероятно, че политическите графити се създават предимно от хора, излезли от юношеската възраст, хора в периода на късната младост, по-зрели или възрастни хора. Във връзка с тези факти да се ограничават създателите на графити само до младежи е неприемливо. По-вярно ще бъде да се говори, че графитите имат преобладаващо младежки характер, тъй

като основната част от тях се създават от тийнейджъри и младежи. Вероятната възраст на райтърите се посочва от изследователите в плаващи граници, но общо взето в обхвата 11-22 години. По-голяма част от графитите разискват и типично младежки теми – любов, секс, музика, спорт, училище, студентски/войнишки живот и под. Графити се създават и от момчета, и от момичета с известни различия в приоритетните теми.

Следваща специфика на графитите е тяхната *ситуационна обусловеност*. Уличните графитни творения са функция на определен социокултурен контекст, на определена дейностна и личностна среда, дори на определено материално обкръжение. Графити се създават в конкретни условия и само във връзка с тях могат да бъдат възприети и разбрани. Социокултурната ситуация и другите специфични предпоставки мотивират появата на графитите, предопределят съдържанието им, предоставят нужните за интерпретацията им сведения. Тези елементи са с конкретни времеви измерения и извън тях графитите безнадеждно губят стойност. Ако се запазят по-продължително, те имат значение като статистически единици, но съдържателно, ценностно и т. н. могат да бъдат частично или напълно деформирани, остарели или просто неразбираеми. Някои графити са непосредствено свързани с конкретен ситуативен контекст. Например надписът “House of rain” [Дом на мъката], положен на входа на училище, реализира комуникативната си функция именно във връзка с това си местоположение. Съответно надписът “Акано ли ти е, като не иде рейса?” добива конкретен смисъл с оглед на разположението му на автобусна спирка.

Във връзка с тези моменти стои и качеството *актуалност* на графитите. Графитните форми реагират спонтанно на всяко ново нещо в живота на обществото, на града, на групата, на отделния индивид. Всяка случка през деня, всяко впечатление, емоция, мисъл, идея може да провокира създаването на графит. И понеже случващите се неща се променят постоянно, затова графитите са винаги актуални изяви. Новите графити съжителстват със старите, докато сами остаряят и отстъпят първенството на по-нови от тях. И така докато бъдат унищожени или сами се заличат с времето.

Това довежда и до въпроса за продължителността на съществуване на графитите. В типичния случай уличните творения се отличават с *краткотрайност*. Тук не се има предвид актуалността на тези форми, която, разбира се, е времево ограничена. Става дума за реалния живот на графитите, за тяхното физическо траене във времето. Макар да има случаи, когато графитните форми се задържат в обръщение по-дълго време, не това е стандартната практика. Ако не бъдат разчистени от властите, графитите могат да бъдат заличени от самите автори или други графитисти, за да отворят място на нови графити, могат да бъдат задраскани и направени неизползваеми от конкурентни автори и групи, а могат и просто да се повредят, да избледнеят, да се разрушат под действието на природни

условия или на трудовата активност на хората (ремонтни работи, измазване на стени). Начин за противодействие на окончателното “загубване” на графитите е повтарянето на един и същ графит на различни места в града. С това, освен че се покриват по-големи райони и се постига масирано натрапване на посланията на значителни групи от хора, се подпомага и по-дългото оцеляване на графитните продукти.

Във връзка със социалните функции на графитите трябва да се отбележи характеристиката им, че те представляват *някакъв вид отдушник*. Графитните творения дават възможност свободно да се изказват мнения и идеи; те изразяват мисли, чувства, желания, очаквания, стремежи, разочарования, които нямат излаз в официалната култура. Графитите са начин за освобождаване на потисканите страсти, на натрупаното у човека напрежение, на скритата агресивност, на враждебността към неща и хора, на дълбоко интимни преживявания и еротични импулси. Чрез графитите човек може да бъде “себе си” – освободен от необходимостта да е “добро момче/момиче”, както очаква от него обществото, семейството, професионалната среда. В уличните творения човек е такъв, какъвто е. Заобикаляйки обществените санкции почти без риск за себе си, той вижда в графитите средство за “изпускане на парата”, за лечебно изричане на онова, което е трудно да бъде задържано в душата, средство за постигане на вътрешно усещане за освободеност и удовлетвореност. Графитите са изключително прост начин да се заобикалят табута. Самото драскане по стените е предизвикателство към социалните норми – противопоставяне на обществения ред, правила и етични принципи, начин за отхвърляне на ценности, които не одобряваш и/или не разбираш, и за налагане на други, “свои” ценности. Графитите са отхвърляне и на етичните табута – вулгарните изображения и думи, инвективите и латриналиите са реакция срещу евфемистичната благопристойност, която обществените конвенции налагат.

Важно социално измерение на графитите е също, че те са *специфично средство за себеизява и за утвърждаване на Аз-а*. Всеки графит може да се приеме като едно символично “Аз бях тук”. Често и прякото съдържание на графитите е тъкмо такова, напр. “Бойлера беше тук”, “Оги беше тук”, “Тук седя Зденко”, “Това съм аз – новия Исус Христос”. Графитите крещат своето “Аз бях тук” буквално от всяка стена. Изразените в тях възгледи и мнения разкриват пряко или косвено вътрешния свят на Аз-а, неговата самоидентификация и самооценка, отношението му към обществената среда. Графитните форми са начин авторът да заяви своето съществуване и да утвърди своята ценностна система. Те са също тъй начин авторската личност да се отличи и да се наложи в определена среда или група със специфични методи – чрез nihilистично отношение към официалната култура и общоприетите ценности и чрез рушене на забрани. В тази среда аерозолната активност, която обществото като цяло отхвърля или не одобрява напълно, се приема

за стойностна, престижна е, цени се, прави човека значим. Графитите в крайна сметка са стремеж (не непременно осъзнат) да се остави видима следа – следа за присъствие на това място и в това време.

4. На графитите не трябва да се гледа само като на деструктивни и агресивни прояви. За обществото и за града те, както е очевидно при по-дълбокото им опознаване, представляват и определена ценност – с това, че изваждат наяве социални проблеми, потенциални конфликти, тенденции в индивидуалните нагласи на групи и личности. Така те дават основа за социологическите, политологическите, психологическите и други анализи и за превенционирание на евентуални негативни последици. При това не може да има съмнение, че е по-добре агресивните импулси да се изливат върху стените, отколкото да придобиват други форми. Графитите са ценни и като акт на освободеност на личността от социалните и други ограничения, като порив към самоидентификация и себеутвърждаване, като израз на креативен импулс и на съпричастност към теми и събития. Графитните форми са част от общото социално взаимодействие и представляват медия, несъпоставима с никой от официалните комуникативни канали.

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. На страничната стена на театъра в Шумен

2. На страничната стена на театъра в Шумен

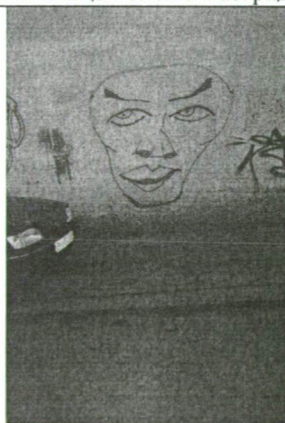
3. На стена на жилищен блок в Шумен

4. Край жилищен блок в Разград

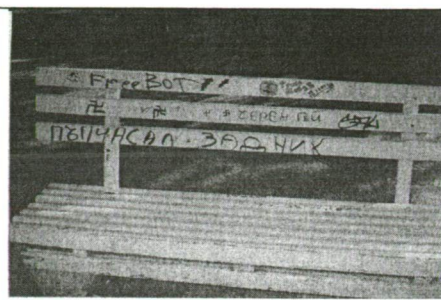
5. На страничната стена на ламаринен павилион в Шумен

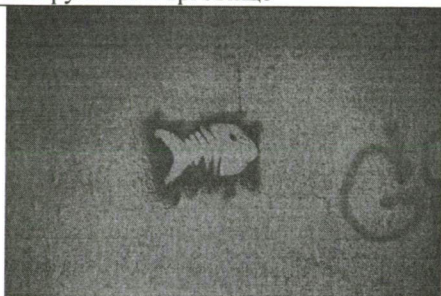
6. На задната стена на театъра в Шумен

7. На циментовия постамент на детска катерушка в Търговище

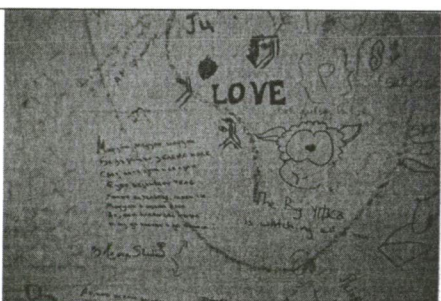
8. Пейка в Морската градина във Варна

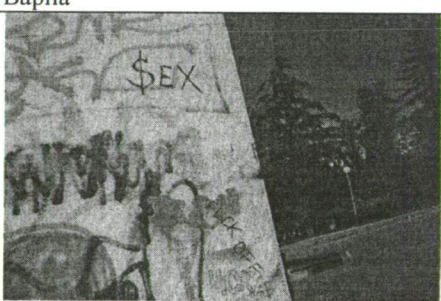
9. В подлез в Шумен

10. На входа на Морската градина във Варна

11. Фрагмент от войнишки паметник в Морската градина във Варна

12. Фрагмент от Паметника на свободата в Шумен

METALLICA

13. На банка в сградата на Университета в Шумен

супермазкьо

14. На банка в сградата на Университета в Шумен